

**ხატი საქტიტორო გამოსახულით
აცის მთავარანგელოზის ეკლესიიდან**

შუაგულ ტყეში მდებარე აცის წმ. მთავარანგელოზის ეკლესია დასახლებული პუნქტიდან რამდენიმე კილომეტრითაა დაცილებული. იგი იფარის თემში ერთიანდება. მცირე ზომის დარბაზულ ტაძარში (სურ. 1) ერთათეულამდე ჭედური და ფერწერული ძველი ხატის ნიმუშია დაცული (სურ. 2) (ყენია, ალადაშვილი, 2000: 63-64). ფერწერულ სახეებს შორის გამოირჩევა მცირე ზომის ღვთისმშობლის ხატი, რომელზეც საქტიტორო პორტრეტია გამოსახული.

ხატის საქტიტორო კომპოზიცია შესრულებულია მცირე ზომის (ხატის ზომები: 40X28,5 სმ.), ხეზე გადაჭიმულ დაგრუნტულ ტილოზე (სურ. 3). ტილო მოჩარჩოებას ბოლომდე ნვდება, თუმცა დაზიანების გამო ხატის კიდეც გრუნტის საფარი აღარ შემორჩა. გრუნტი ნაწილ-ნაწილ ფერწერულ ზედაპირზეც აცვენილია, რომლის ქვეშ ტილოს ქსოვილის ფაქტურა მოჩანს. ხატის დაზიანება იმდენად მასშტაბურია (საღებავის ფენა ერთიანად დაბზარულია), რომ ქსოვილის ფაქტურა ფერწერული ფენის ზედაპირზეც იგრძნობა. ერთიანი დაფის ცენტრალური ნაწილი ორ განსხვავებულ დონეზეა ჩაკვეთილი – შედეგად მიღებულია ხატის ფართო ჩარჩო-ველი, რომელსაც თავისივე ვიწრო მოჩარჩოება შემოსდევს.

დაფის ცენტრალურ მონაკვეთზე ორფიგურიანი კომპოზიციანა წარმოდგენილი. ლაჟვარდისფერ ფონზე ხატის ცენტრში ღვთისმშობლის ფეხზე მდგომი ფიგურა, სამ-მეოთხედში ვედრების ნიშნად გამოუსახავთ. იგი ლურჯ კაბასა და მენამულ-ღვიძლისფერ მაფორიონშია მოსილი. სამოსზე მოდელირების კვალი მეტწილად გადასულია; მკრთალად გაირჩევა

დრაპირების აღმნიშვნელი შავი ხაზები. დედა ღვთისას მხრებსა და შუბლის არეს ოთხ-ოთხად დანყვილებული ყვითელი ფერის ბურთულები ამკობს. კაბის კალთის ქვეშ მკრთალად ჩანს მარჯვნივ მიმართული, შავი ფერით დაფერილი ფეხის ტერფები. შედარებით უკეთ ჩანს სახისა და ხელების ზედაპირზე შერჩენილი მოდელირების დეტალები. მუქი ყავისფრით შესრულებული სახის კონტური ღვთისმშობლის მძიმე სახის ოვალს წვრილად ევლება. ასეთივე სიფაქიზითაა შემოსაზღვრული სახის – თვალ-წარბისა და ცხვირ-ტუჩის კონტურული მონასმები. რბილად მოდელირებულ ვარდისფრით გამონათებულ ოქრის ფუძეფერზე, მკვეთრად გამოყოფილი ნაკვეთები სახეს სახასიათო ნიშნებით მკაფიოდ აღბეჭდავს (სურ. 4). დედა ღვთისას შარავანდმოსილი ფიგურა ხატის ზედა მარჯვენა კუთხეში გამოსახულ მაკურთხეველ ხელს წარუდგება. მაკურთხეველი ღვთის ხელი შვიდმრიან ნახევარწრიულ ცის სეგმენტშია წარმოდგენილი, რომლის ბოლო შრე წითელი ფერის ფართო რკალითაა შემოსაზღვრული. ხატის ქვედა მარცხენა კიდეში, მცირე ზომის ფეხზე მდგომი საერო პირის ფიგურაა განთავსებული (სურ. 5). ღვთისმშობლის „კალთას ამოფარებული“ ქალბატონის საქტიტორო პორტრეტი სამი-მეოთხედით ცენტრისკენ – ღვთისმშობლისკენ მიბრუნებული ხელებგანვდილი გამოუსახავთ. მვედრებელი მანდილოსანი დიდებულ სამოსშია წარმოდგენილი; მას გრძელსახელოებიანი, ბოლომდე დაშვებული წითელი ფერის კაბა მოსავს. სამოსის გულისპირს მხრებთან საოლველი ნყვილად, ხოლო მის ქვემოთ ეულად ბოლომდე გაუყვება. მარგალიტების მწკრივით ორმხრივად შემკულ საოლველის მოყვითალო ფუძეფერს, ყავისფერით შესრულებული ორნამენტული მოტივი ავსებს. კაბას შავი ფერის კონტურით ძუნწად შესრულებული დრაპირების მონასმები ისე დაუყვება, რომ ქსოვლის ქვეშ სხეულის ფორმა არ შეიგრძნობა. კაბის ქვეშ მცირედ ჩანს შავი ფერისვე, ბოლოში წანვეტებული მცირე ზომის ფეხის ტერფები, რომელიც მარჯვნივ – ერთი მიმართულებით

გამოუსახავთ. მანდილოსანს თავზე შავი ფერის, წინწკლებით მორთული თეთრი ქსოვილის კუბასტი აქვს ჩამოშვებული, რომლის მარცხენა ბოლო მხარზე ეფინება. თეთრივე ფერისაა შიდა სამოსის გულისპირიც. იგი წითელი კაბის შიგნით მცირედ მოუჩანს. მანდილოსნის ახალგაზრდულად „შევარდის-ფერებულ“ სახეზე მკაფიოდ გაირჩევა მოშავო ფერის მონასმებით, ოსტატურად გამოწერილი თვალ-წარბის კონტურული ნახატი. იგი იმდენად გამომსახველია და ფაქიზადაა შესრულებული, რომ ქალის სახეს განსაკუთრებულ – კეთილშობილ გამომეტყველებას ანიჭებს (სურ. 6). წინ განვდილი მომცრო ზომის, ოდნავ დაგრძელებული ხელის მტევნები ღვთისმშობლის სამოსს მცირედ ეხება. კომპოზიციურად აღსანიშნავია, რომ ხატის უკანა პლანზე ე.წ. მიწის აღმნიშვნელი ხაზი დანატილი არ არის. მხატვრულად ამ „ფუნქციას“ წითელი კონტურით დაფერილი, ხატის ცენტრალურ არეს ნაკვეთი კიდე ასრულებს (ხატზე გამოსახული მანდილოსნის ფეხის ტერფები ამ კიდის ქვედა წითელ ზოლზეა „ჩამოსული“). ასეთივე წითელი ფერის კონტურული რეგისტრი ევლება ხატის გარე თეთრი ფერის ჩარჩოს პროფილსაც.

ქალის თავს ზემოთ და ღვთისმშობლის ფიგურას შორის, ხატის ზედა მარცხენა მონაკვეთზე შვიდ სტრიქონიანი თეთრი ფერით შესრულებული დაქარაგმებული ასომთავრული წარწერა დაუყვება (სურ. 7, სურ. 8)⁶; სტრიოქნებს შორის მანძილი, ისევე როგორც გრაფემების ზომები, არათანაგვა-

⁶ ძეგლის პირველად ნახვის დროს (2014 წ.) ხატის წარწერა უკეთ გაირჩეოდა. მისი ხელმეორედ ნახვისას (2021 წ.) იგი საგრძნობლად დაზიანებული დაგვხვდა. ტაძარი იშვიათად იღება და შიგნით მაღალი ტენიანობაა, მაგრამ მაინც ძნელი სათქმელია, რას უნდა გამოეწვია ხატის ზედაპირის ასე მოკლე დროში დაზიანება. ხატი სამცხნიერო ლიტერატურაში უცნობია. იგი პირველად ქვეყნდება. მის შესახებ წინამდებარე მოკლე წერილის მომზადება, გარკვეულწილად, ამ გარემოებებმაც განაპირობა. თანდართული ფოტოები და გრაფიკული მონახაზი 2014 წელს ავტორის მიერ არის გადაღებული და შესრულებული.

რია. საქტიტორო ნარწერა ძლიერაა დაზიანებული და იგი შემდეგნაირად იკითხება:

ჭჭ[-]
[~ -]
[-]ო : იჭკო
[-]ყღ~ზო : ყ~
[- -]ღნს :
ტ
ნ :

წმ[ი || და]ო ღმრთ(ის) || [მ]შ(ო)ბ(ე)ლო შ(ე)ნი⁷ || [- - -]გნს || ა || (მი)ნ

ხატის ზურგი ტილოს გარეშე პირდაპირ დაუგრუნტავთ. თეთრ ფონზე განივად, შავი და წითელი ფერის არათანაბარი ზომის წყვილი, ფაქტურული ხაზები ქსოვილის იმიტაციის საჩვენებლად, არც თუ ისე სიმეტრიულად დაუხატავთ (სურ. 9).

ხატებზე გამოსახულ საქტიტორო პორტრეტებს, ქრისტიანული ხელოვნების სხვა დარგებში არსებული ქტიტორთა კომპოზიციებისაგან განსხვავებით, როგორც მიიჩნევა, არ ახასიათებთ რაიმე „ნაქმარის“ (ეკლესიის მოდელის, წიგნის და ა.შ) მიძღვნა/მირთმევის გამოსახვა წმინდანისადმი (Franses, 2018: 152-193). აცის ხატზე გამოსახული მანდილოსანიც მხოლოდ მვედრებელი ჟესტით, მისი ლოცვის „დემონსტრირებას“ მოკრძალებით ახდენს. ღვთისმშობლის წინაშე გამოსახული ქალბატონის დიდებულთა სამოსით წარმოდგენა და იერარქიულობის პრინციპის დაცვით (ღვთისმშობელთან შედარებით ისტორიული პორტრეტის გამოსახულება ორჯერ ნაკლებია) მისი „ჩართულობა“ ხატზე ნათლად მიაწინებს, რომ იგი მაღალი სოციალური წრიდან – (შესაძლოა, სამეფისკარო წრესთან დაახლოებულიც) წარჩინებული გვა-

⁷ ქარაგმა ასევე შეიძლება გაიხსნას როგორც *შ(ე)ინყალ(ე)*.

რის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო. სამწუხაროდ, არ იკითხება წარწერის ის მონაკვეთი, საიდანაც გამოსახული პირის სახელისა და ვინაობის დადგენას შევძლებდით.

ხატის კონტრასტულად გადანყვეტილი ფერადოვნება ((ლაჟვარდი, ალისფერი სურინჯი (შესაძლოა, იგი იყოს სინგურიც)), ზოგადი პროპორციები (სხეულის მწყობრი აღნაგობის მიუხედავად, სტილიზებისკენ მიდრეკილი ცალკეულ დეტალთა დისპროპორცია, ღვთისმშობლის ემოციურად გაძლიერებული სახის „დამძიმებული“ ოვალი), პალეოგრაფიული მონაცემები თუ ფერწერული ზედაპირის მოდელირების ტექნიკა (თითქოს პლასტიკური, მაგრამ დეკორაციულობისკენ მეტად გადახრილი ნახატის ხასიათი, ლოკალურ ფერებზე ძუნწად დატანილი გალიადფერება) საშუალებას იძლევა მისი შესრულების სავარაუდო დრო განისაზღვროს. მსგავსი სახვითი ნიშნებით XIII საუკუნის შუა ხანისა და მეორე ნახევრის ქართული ფერწერული ხატები ხასიათდება (ალიბეგაშვილი, 1994: 127-146; ჭიჭინაძე, 2011: 10-11); ამრიგად, ხატის შესრულების სავარაუდო პერიოდი XIII საუკუნის ბოლო მეოთხედით (ვიდრე პალეოლოგოსური მხატვრული სტილის გავრცელებამდე) შეიძლება განისაზღვროს. ერთი შეხედვით, ხატის ზოგადი მახასიათებლები მის ადგილობრივ სვანურ წარმოშობაზე თითქოს არ უნდა მეტყველებდეს (სვანური სკოლის ამ პერიოდის ადგილობრივი ნიმუშებისთვის ფიგურატიული თვალსაზრისით, შედარებით მეტად დამახასიათებელი იყო გამარტივებული წერის მანერა, ძლიერი დეფორმაციით მკვეთრად გამოვლენილი „ხალხური ხასიათი“ და სხვ.) (ალიბეგაშვილი, 1994: 127-146; ბურჭულაძე, 2016: 78-93, 95, 124-131, 134-135, 157-161, 164-167, 207-213 და სხვ.). იგი, ისევე როგორც ზემო სვანეთში დაცული საგანძურის ნაწილი (ბურჭულაძე, 2016: 10-11), შესაძლოა, საქართველოს რომელიმე პროვინციული ცენტრიდან იფარის თემში გვიან ხანაში მოხვედრილიყო. მეორეს მხრივ, ხატის ზურგზე პრიმიტიულად ნახატი ქსოვილის იმიტაცია სვანური

სკოლის ნიმუშებთან მსგავსების გამო,⁸ ასევე არ გამოირიცხავს მის ადგილობრივ წარმომავლობასაც.

საქტიტორო ხატზე ყურადღებას იქცევს ღვთისმშობლის იკონოგრაფიული ტიპი აგიოსორიტისა (*ἡ Ἀγιοσπηῖτισσα*) – ვედრების ღვთისმშობელი, რომელიც კონსტანტინეპოლის უმნიშვნელოვანეს სალოცავს უკავშირდება (ჭიჭინაძე, 2004: 82-83). საღვთისმეტყველო თვალსაზრისით, ქრისტესადმი მმვედრებლად მიმართული დედა ღვთისას სახე მეოხებისა და შუამდგომლობის ხატად, ესქატოლოგიურ თემასთან კავშირში განიხილება (როგორც ხატის ისტორიული წარწერის შინაარსიდანაც ჩანს, საგანგებოდაა წარმოჩენილი ღვთისმშობლისადმი დამკვეთის მიმართება სულის ხსნისათვის). საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ქართული სახვითი ხელოვნება მომგებელთა გამოსახვის უწყვეტი ტრადიციით ხასიათდება. მიუხედავად ამისა, ადგილობრივ საქტიტორო სქემებში ღვთისმშობლის აგიოსორიტისას იკონოგრაფიული ტიპის დამოუკიდებლად (არა ვედრების რიგში წარმოდგენა, როგორც ეს მაგალითად ოშკის საქტიტორო რელიეფებში გვხვდება და სხვ.) გამოსახვა ფერწერულ დარგებში (კედლის მხატვრობა, დაზგური ფერწერა, მინიატურა, მინანქარი)

⁸ ხატის ზურგის ფერწერით შემკობა ძვირფასი ქსოვილის იმიტაციით შუა საუკუნეებში ერთ-ერთი მიღებული პრაქტიკა იყო. (მაგ: მთავარანგელოზთა კრების ხატი ფხოტრერიდან, იხ: (ბურჭულაძე, 2016: 118-121; ჭიჭინაძე, 2014: 74-75). მათ გარდა, შემოგვრჩა მდარედ – პრიმიტიულად შემკობის ნიმუშებიც, რაც მეტ წილად ორფერ ზოლად (ხშირია წითელი და შავი ფერის დანყვილება) შვეულად ან განივად დატანილ მარტივ დეკორს გულისხმობდა. შესაძლებელია, რომ აცის ხატის ზურგი მოგვიანებითაც განეახლებინათ. ამის ვარაუდის საფუძველს ხატისა და მის ზურგზე გამოყენებული ფერების ტონალობების სხვადასხვაობა გვაფიქრებინებს. მით უფრო, რომ ხატის ხელახალი შემკობის პრაქტიკა მიღებულიც იყო. მაგ: ლაგურკის ერთ-ერთი ხატის ზურგი მოგვიანებით იქნა განახლებული (ბურჭულაძე, 2016: 238-239).

ძალზედ იშვიათი იყო,⁹ განსხვავებით ბიზანტიური წრის ძეგლებისაგან, სადაც ეს უკანასკნელი შუა საუკუნეების საქტიტორო სქემებში მეტი რაოდენობით ჩნდებოდა.¹⁰ ამ თვალთახედვით აცის ეკლესიაში დაცული საქტიტორო ხატი ქართული სინამდვილისთვის ამ დროისთვის გამონაკლისი ჩანს.¹¹ არსებული გარემოება მეტყველებს იმაზე, რომ აცის ხატის მომხატველ-მომგებლისთვის ბიზანტიურ ხელოვნებაში შედარებით გავრცელებული აგიოსორიტისას შემცველი საქტიტორო სქემები ქართული შუა საუკუნეების საზოგადოებისთვის ცნობილი იყო. ერთი კი ცხადია, რომ საქართველოში, მიუხედავად ღვთისმშობლის განსაკუთრებული თაყვანისცემის ტრადიციისა, აღნიშნული საქტიტორო ქარგა პოპულარობით არ სარგებლობდა და მას ფართოდ გავრცელება ადგილობრივ სახვით ტრადიციაში არ მოჰყოლია. განსხვავებით „ვედრების“ რიგის ღვთისმშობლისაგან, რომე-

⁹ ერთადერთ არაპირდაპირ მაგალითად სინას მთაზე დაცული იოანე თოჯანის ექვსკარედის ერთ-ერთ ფრთაზე გამოსახული ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედ სახეებს შორის არსებული აგიოსორიტისას გამოსახულების დასახელება შეიძლება, სადაც ისტორიული პორტრეტიცაა ჩართული (სხირტლაძე, 2014: 180).

¹⁰ ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის თაყვანისცემის საეკლესიო ტრადიციაში მისი მეოხების მნიშვნელობა საგანგებოდაა გამოყოფილი; კაცობრიობის უდიდესი მფარველის ხაზგასმა ქრისტიანულ ხელოვნებაშიც მრავალმხრივაა ასახული და იგი, როგორც მიიჩნევა, შუა საუკუნეების ხელოვნებაში მეტად ძლიერდება; მცირე ჩამონათვალი ბიბლიოგრაფიით, იხ: (Beltting, 1994: 281-296; Cotsonis, 2002: 41-55; Kalavrezou, 2000: 41-46; Ledit, 1976: 303-313; Виноградов, 2021: 100-120, და სხვ.).

¹¹ საქტიტორო სქემებში ამგვარი იკონოგრაფიული ტიპის ჩართვა ქრისტიანულ კავკასიაშიც, როგორც ჩანს, იშვიათი იყო. ერთადერთ გამონაკლისად სახელდება ჩრდილოეთ კავკასიაში სენტის XI-XII საუკუნეებით დათარიღებულ მოხატულობაში არსებული საქტიტორო რიგი (Виноградов, 2021: 107-108. ილ. 5).

ლიც შუა საუკუნეების ქართულ ხელოვნებაში ერთ-ერთ ყველაზე საზოგადოდ გავრცელებულ სახედ რჩებოდა.¹²

როგორც ცნობილია, სვანეთში დაცული ქართული დაზგური ფერწერის კოლექციაში ისტორიულ პირთა გამოსახულებით ჩვენამდე მოღწეული მხოლოდ რამდენიმე ხატია (ჭიჭინაძე, 2014: 50-65). ამ მცირერიცხოვან ფერწერულ ხატებს შორის აცის წმ. მთავარანგელოზის ეკლესიაში დაცული ხატი უცნობი მანდილოსნის გამოსახულებით კიდევ ერთ საინტერესო ნიმუშად თავსდება. მისი ადგილის სათანადო შეფასება შუა საუკუნეების ქართული ხატწერის მხატვრული შემოქმედების წარმოჩენა/განვითარებაში სამომავლო კვლევის საგანია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ალიბეგაშვილი, გ., *ქართული ხატები*, თბილისი, 1994.
2. ბურჭულაძე, ნ., *ქართული ხატები*, თბილისი, 2016.
3. სხირტლაძე, ზ., სინა – კონსტანტინეპოლი: ახალი მონაცემები წმ. სოფიის ტაძრის საკურთხევლის მოზაიკის შესახებ, *გელათის მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, I, 2014, გვ. 175-216.
4. სხირტლაძე, ზ., ჩაკვეტაძე, ნ., ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის, კარიბჭისა და ეკვდერის მოხატულობები, *ანისი*

¹² მიიჩნევა, რომ დაზგურ ფერწერაში არქიტრავებზე ხატების განთავსების ტრადიციამ ხელი შეუწყო „ვედრების“ რიგის იკონოგრაფიის ჩამოყალიბებას და მის ფართოდ გავრცელებას, (ბურჭულაძე, 2016: 283-285, 286-295; საქართველოში „ვედრების“ რიგის ფერწერული ხატების პოპულარობის ერთ-ერთ დამატებით იმპულსად ხახულის დედა ღვთისას ხატი სახელდება (ჭიჭინაძე, 2014: 107-108); ის ასევე ფართოდ იყო გავრცელებული ქართულ კედლის მხატვრობაში. „ვედრების“ შესახებ ადრეული ბიბლიოგრაფიით იხ: (სხირტლაძე, ჩაკვეტაძე, 2020: 52-57); აგიოსორიტიკისას ერთ-ერთ ქვე-ტიპად პარაკლესისის სახე (მვედრებელი ღვთისმშობელი გრაგნილით ხელში) მიიჩნევა, ქართულ სახვით ხელოვნებაში არსებული მაგალითების შესახებ იხ: (Tezelashvili, 2000, 1-19).

და საქართველო (ნარკვევები, მასალები), ტ. II, თბილისი, 2020.

5. ყენია, რ., ალადაშვილი, ნ., *ზემო სვანეთი* (შუა საუკუნეების ხელოვნება), გზამკვლევი, თბილისი, 2000.
6. ჭიჭინაძე, ნ., კონსტანტინოპოლის სასწაულმოქმედი სახეები და XI-XIV საუკუნეების ქართული ფერწერული ხატები, *საქართველოს სიძველენი*, №6, 2004, გვ. 73-88.
7. ჭიჭინაძე, ნ., *შუა საუკუნეების ქართული ხატწერა*, თბილისი, 2011.
8. ჭიჭინაძე, ნ., *ხატი: კულტი და ხელოვნება* (ქართული ხატწერის ისტორიიდან), თბილისი, 2014.
9. Belting, H., *Likeness and Presence* (A History of the Image before the Era of Art), Chicago, 1994.
10. Cotsonis, J., The Virgin and Justinian on Seals of the "Ekklesiekdikoi" of Hagia Sophia, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 56, 2002, pp. 41-55.
11. Franses, R., *Donor Portraits in Byzantine Art: The Vicissitudes of Contact between Human and Divine*, Cambridge University Press, 2018.
12. Kalavrezou, I., *The Maternal Side of the Virgin, Mother of God* (Representations of the Virgin in Byzantine Art), Athens, 2000.
13. Ledit, J., *Marie dans la liturgie de Byzance*, Paris, 1976.
14. Tezelashvili, I., *Intercession Through a Dialogue: Depicting the Virgin Paraklesis in Medieval Georgia*, 2000, pp. 1-19.
<http://farig.org/images/pdfs/2020/Intercession%20through%20a%20Dialogue.pdf>.
15. Виноградов, А., Богородица-Агиосоритисса в ктиторских композициях: визуализация идеи небесного заступничества (Византия, Русь, Кавказ), *Новое литературное обозрение*, 2 (168), 2021, с. 100-120.

ილუსტრაციები:

სურ. 1. აცის მთავარანგელოზის ეკლესია. ხედი სამხრეთ დასავლეთიდან

სურ. 2. აცის მთავარანგელოზის ეკლესია. ინტერიერი

სურ. 3. აცი, ფერწერული ხატი
ღვთისმშობლისა და საქტიტორო
გამოსახულებით

სურ. 4. აცი. ფერწერული ხატი.
ღვთისმშობლის გამოსახულება,
დეტალი

სურ. 5. აცი. ფერწერული ხატი.
ქტიტორის გამოსახულება

სურ. 6. აცი, ფერწერული ხატი.
ქტიტორის გამოსახულება. დეტალი

სურ. 7. აცი, ფერწერული ხატი. საქ-
ტიტორო ნარწერა

სურ. 8. აცი, ფერწერული ხატი. საქ-
ტიტორო ნარწერა. სქემა

სურ. 9. აცი, ფერწერული ხატის
ზურგი